

УДК 159.922.4:81'342

Проблема психофоносемантики етносів: огляд сучасної української історіографії

Мінакова І.В.

У статті представлений історіографічний огляд сучасних досліджень з одного із напрямків етнопсихолінгвістики – психофоносемантики етносів. Систематизовано праці, що присвячені дослідженню звуко символізму, звуконаслідування, етнічних інтер'єктивів, розробці прикладних комп'ютерних програм фоносемантичної експертизи емотивності тексту, проведенню психолінгвістичних асоціативних експериментів з фоносемантики, компаративному аналізу етнопсихологічно обумовлених фоносемантичних характеристик різних мов.

Ключові слова: етнопсихолінгвістика, психофоносемантика, звуко символізм, звуконаслідування, фоносемантичні характеристики, феномен милозвучності мови.

В статье представлен историографический обзор современных исследований по одному из направлений этнопсихолингвистики – психофоносемантике этносов. Систематизированы работы, посвященные исследованию звуко символизма, звукоподражания, этнических интеръективов, разработке прикладных компьютерных программ фоносемантической экспертизы эмотивности текста, проведению психолингвистических ассоциативных экспериментов по фоносемантике, компаративному анализу этнопсихологически обусловленных фоносемантических характеристик разных языков.

Ключевые слова: этнопсихолингвистика, психофоносемантика, звуко символизм, звукоподражание, фоносемантические характеристики, феномен благозвучия языка.

The article presents the historiographical review of modern researches on one of ethnic psycholinguistic directions - the ethnic psychophonosemantic. The work devoted to research of sound symbolism, sound imitations, ethnic interjective, development of the applied computer programs of phonosemantic examination of emotiveness of the text, realization of psycholinguistic associative experiments on phonosemantics, to comparative analysis of ethnopsychology caused phonosemantic characteristics of different languages are systematized.

Key words: ethnic psycholinguistic, ethnic psychophonosemantic, sound symbolism, sound imitations, phonosemantic characteristics, phenomenon of good sound of language.

Постановка проблеми. Етнопсихолінгвістика – окремий напрям етнопсихології, що досліджує етнічну варіативність мовної свідомості та мовних операцій, організацію мовленнєвих і немовленнєвих утворень, що пов'язані з процесами спілкування у різних етнічних спільнот та вплив етнічно забарвленого тексту на процеси формування та зміни етнічної самосвідомості.

Етнічна психолінгвістика містить широкий спектр напрямів досліджень, серед яких дослідження рідної мови як фактору формування етнічної свідомості, дослідження мовленнєвих актів людини як ідентифікатору етнічності, дослідження питань перекладу як процесу декодування етнічної ідентичності, дослідження мовних аспектів акультураційної етнічної стратегії тощо.

Одним з центральних напрямів досліджень у сучасній етнопсихолінгвістиці є дослідження психологічних особливостей вироблення та сприйняття етнічно маркованих лінгвістичних конструкцій, таких, як фонем, лексеми та фразеологеми.

У даній статті зроблено спробу історіографічного огляду сучасних українських досліджень з етнопсихологічної фоносемантики.

Викладення основного матеріалу. Розгляд даного напрямку досліджень почнемо з робіт фахівців, що займаються проблемами етнічної специфіки звуко символічних систем різних мов.

Доктор філологічних наук, професор, багаторічний завідувач кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича В.В. Левицький з 60-х років минулого століття і до сьогодні плідно займається проблемами звуко символізму як «недовільного зв'язку між звучанням і значенням слова», в основі якого лежить «транспозиція одних видів почуттів у інші (зорових у моторні, моторних в акустичні тощо)» [5, с.36]. У 1992 р. прикладні дослідження В.В. Левицького знайшли своє відображення в участі у психолінгвістичному проекті ВААЛ, що передбачав дослідження та комп'ютерне моделювання емоційного впливу фонетичної структури слів та текстів різних мов на людину. Алгоритм такої дії для української мови був розроблений В.В. Левицьким.

Колектив вчених Харківського національного університету радіоелектроніки – З.В. Дудар, С.М. Шрестха, В.О. Брусенцев, О.В. Калініченко – також займається розробкою комп'ютерно-математичної системи оцінки емоційного сприйняття людиною текстуальної інформації та редагування тексту із заданою мотиваційною функцією. С.М. Шрестха у авторефераті своєї кандидатської дисертації наголошує, що запропонована система фоносемантичної експертизи емоційного навантаження тексту залежить від фоносемантичних характеристик конкретної етнічної мови: «Исследование диссертационной работы осуществлялось на примере русского языка. Для применения данной методики в различных языковых средах необходимо выделить правила построения текстуальных данных и заполнить таблицы статистических данных и фоносемантических характеристик выбранной языковой среды» [18, с. 19].

Цікаві психометричні експерименти з фоносемантики голосних звуків української мови проводить кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, завідувач кафедри української філології Придністровського державного університету ім. Т.Г. Шевченка Марія Л. Микитин-Дружинець. В ході її досліджень було встановлено, що «...для більшості респондентів український звук [а] гарний, великий, грубий, світлий, сильний, холодний, швидкий, веселий, гучний, добрий; звук [о] – гарний, великий, ніжний, світлий, сильний, гарячий, повільний, веселий, гучний, добрий; звук [у] – гарний, великий, ніжний, світлий, сильний, холодний, швидкий, веселий, гучний, добрий;

звук [и] – гарний, великий, грубий, темний, сильний, гарячий, повільний, сумний, гучний, злий; звук [і] – гарний, малий, ніжний, світлий, слабкий, гарячий, повільний, веселий, тихий, добрий; звук [е] – гарний, великий, грубий, темний, сильний, холодний, повільний, сумний, гучний, злий» [10, с. 4-5]. Авторка досліджує колоковий асоціації українських голосних звуків. Так, згідно її даних, «...звук [а] респонденти охарактеризували як червоний, [о] – білий, [у] – жовтий, [и] – чорний, [і] – синій, [е] – зелений» [10, с. 4].

Науковці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Я.К. Радевич-Вінницький та В.П. Іванишин багато років присвятили дослідженню етнічних проблем мови, зокрема психофоносемантичної проблематики. «Мелодика мовлення та деякі інші інтонаційні елементи людина засвоює ще в стані ембріона, - писали вчені у своїй знаменитій праці «Мова і нація», що витримала п'ять видань, – звукотворення формується в основному до двох років. Більше того: навіть перший крик немовляти має національно-мовний характер» [3, с. 74]. В іншій, не менш бестселерній праці «Україна: від мови до нації» фонологічні дослідження Я.К. Радевича-Вінницького поринають у сферу компаративного звуко символізму: «В українській мові відчуття плинності, текучості пов'язане зі звуком [л], який чують українці у звуках природи (плавати, лити, булькати тощо). В японській мові такого звука немає, отже, ідея плинності та всілякі асоціації з цим звуком у японців не можуть пов'язуватися. У давньогрецькій і латинській мовах не було шиплячих звуків — не було для носіїв цих мов таких звуків і в природі (пор. укр. шум, шелест, шепіт, шурхіт та под.), відповідно, не могло бути пов'язаних із цими звуками асоціацій, оцінного ставлення до явищ тощо» [12, с. 211].

Київська дослідниця В. Ковальчук, яка досліджує звуковий символізм як невід'ємний компонент текстів українських дитячих колісанок, розглядає насиченість коліскових пісень звуком л задля надання їм «ніжності, м'якості й ласкавості», «навантаження вірша свистячими й шиплячими звуками» для відтворення «враження вітру, шелесту очерету» та звукосполучень чір, че, чі задля створення звукообразу тиші, сну [4].

Професор Львівського національного університету імені Івана Франка О.А. Сербенська, торкаючись у своїх дослідженнях питань етнічної фоносемантики, вважає небезпідставною думку про те, що «існує тісний зв'язок між мовами та кліматом. Сонце, вважають, сприяє тому, що в мові виникає більше голосних звуків. Північ має більше приголосних. Рівновага між голосними й приголосними за спостереженнями тих, кого цікавить психологія народів, встановлюється у мовах, носії яких здавна живуть у помірному кліматі... Українська мова належить до того типу, що прив'язує етнос до його природного оточення, до ландшафту, до обжитого космосу» [13, с. 76-77].

Докладне крос-культурне дослідження особливостей звуконаслідування в українській, російській та англійській мовах проводить також доцент кафедри українознавства Чернігівського державного інституту економіки і управління І.О. Гаценко, надаючи семантичну класифікацію ономапоетичних (звуконаслідувальних) слів кожної з вказаних мов та детальний опис зазначених типів та підтипів, виділяючи найпоширеніші звуконаслідувальні слова даних мов [2].

Фонетичну структуру українського звуконаслідування досліджує також дніпропетровський вчений О.В. Царук, що вважає ономапоеті «вагомим чинником, який багато в чому визначає мовну своєрідність і неповторність» [16, с. 134].

Київська дослідниця І. Мельник, поділяючи усі ономапоетичні форми на три групи – «1) первісні вигуки-комунікативи, природним субстратом яких є інстинктивні викрики людини; 2) голосові звертання до тварин; 3) ономапоетичні номени (до них належать звуконаслідування, джерелом яких є звучання, створювані: а) тваринами; б) неживими об'єктами)» [9], досліджує останню групу саме як етнічно-мовно специфічну.

Професор Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Л.І. Мацько на прикладах з українських художніх творів аналізує звуконаслідувальні звуки, в основі значення яких «...лежить звуковий образ, створений уявою мовця на основі реально почутих звукових виявів істот, явищ, речей» [8, с. 35], а також плідно займається дослідженням інтер'єктивів – етнічно характерних вигуків, що мають емоційно-виражальне значення, надаючи семантичну характеристику вигуків, що притаманні саме українцям [7], та запозичених емоційних вигуків інших етносів, таких, як «алло», «браво», «біс», «баста», «віват», «віра», «гайда», «гвалт», «караул», «марш», «полундра», «ура», «сос» [6].

Емотивні та волевитивні вигуки, притаманні німцям, аналізує В. Тесля, дослідниця Київського національного лінгвістичного університету [14].

Важливе значення для етнопсихолінгвістики мають наукові розвідки вчених кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Так, доктор філологічних наук, професор П.С. Вовк, компаративно зіставляючи фонетичні системи української, російської та польської мов, доходить висновку, що диференційною ознакою української фонологічної системи є твердість-м'якість, російської – дзвінкість-глухість, а «...українську і польську мови об'єднує також опозиція зімкненості – щілинності». П.С. Вовк наголошує, що «...за кількістю м'яких приголосних у фонологічній системі українська мова значно перевищує російську й польську» [1].

В свою чергу, доктор філологічних наук, професор Ю.Л. Мосенкіс, розглядаючи феномен милозвучності української мови, зазначає, що «чергування голосних і приголосних в українській мові, яке відображає тенденцію до рівномірної послідовності ППГ (П – приголосний, Г – голосний), усвідомлюється носіями мови як милозвучність» [11].

Багаторічний завідувач Лабораторії експериментальної фонетики Київського державного університету імені Тараса Шевченка, професор кафедри української мови Вінницького педагогічного інституту, а з 1992 р. завідувач кафедри української мови Університету «Києво-Могилянська академія» Н.І. Тоцька, досліджуючи ті фонетичні особливості, які «...забезпечують сприймання української мови як приємної, звучної, наспівної» [15, с. 4], наголошує, що милозвучність української мови забезпечує її висока вокалічність, підкреслюючи, що народнопоетичне мовлення, яке найбільш збереглося як етнічно-мовне, містить 45-46% голосних, а літературна

українська мова – до 42% [15, с. 5]. Також посилюють вокалічність сонорні (приголосні, що складаються з голосу й шуму з перевагою голосу), які разом із голосними складають 70%. Українську вокалічність Н.І. Тоцька пов'язує і з неконцентрованим словесним наголосом, на протигагу ритмічній структурі російської мови, що «характеризується значним посиленням наголошеного складу порівняно з ненаголошеними» [15, с. 7]. Такий плавний український мовленнєвий ритм має аналогію із «ритмом музичним, пісенним і природно пояснює, чому українська мова сприймається як особливо музикальна» [15, с. 7].

Не можна не згадати значну наукову постать в українській фонології – випускника та викладача Харківського університету, пізніше – німецького та американського професора Ю.В. Шевельова. Виходячи з положення про те, що «загальне твердження, що нація є нацією лише тоді, коли, крім спільних рис, її члени мають волю бути однією нацією, стосується, *mutatis mutandis*, і фонологічних явищ тієї чи тієї мови», Ю.В. Шевельов у своїй фундаментальній праці «Історична фонологія української мови» дав ретельний огляд фонологічної еволюції української мови, порівняв основні фонологічні характеристики української мови з характеристиками білоруської, російської, польської, болгарської, румунської, угорської, східнословачьких, тюркських мов та ідишу, здійснивши детальний аналіз фонологічних звукозмін в українській мові під впливом історично контактних етносів, та зробив висновок щодо переважання внутрішніх етнопсихологічно мотивованих змін української фонетичної системи: «Всі спільні та стимульовані звукозміни проходили в певному суголосі з фонологічними тенденціями, спричиненими ситуацією в українській системі фонем як такої, і не збивали українську мову з її "природного", тобто внутрішньо мотивованого, шляху еволюції. Ба більше, беручи до уваги очевидний брак самостійності в політичній історії України, самі їх число є порівняно незначне. Характер і спрямованість звукозмін в цілому визначалися внутрішніми чинниками. Натомість зовнішні чинники більше впливали на кшталтування й перекшталтування українських діалектів та географічних меж їх поширення» [17, с. 1051].

Висновки. Таким чином, виходячи з вищеприведеного історіографічного огляду сучасного стану розвитку досліджень з етнічної психофоносемантики в Україні, можна виокремити наступні теоретичні та прикладні напрями етнопсихолінгвістичних досліджень в даній галузі:

- дослідження етнопсихологічних аспектів звуконаслідування (Я.К. Радевич-Вінницький, В.П. Іванишин, В. Ковальчук, І.О. Гаценко, О.В. Царук, І. Мельник);
- розробку пов'язаного з цим комп'ютерного моделювання емоціонального впливу фонетичної структури слів та текстів різних мов на людину (В.В. Левицький, С.М. Шрестха);
- проведення психологічного експерименту з психофоносемантики та кольорових асоціацій голосних звуків української мови (М.Л. Микитин-Дружинець);
- дослідження питання залежності етнічної фоносемантики від кліматично-географічних умов (О.А. Сербенська);
- дослідження етнічно характерних вигуків, що мають емоційно-виражальне значення (Л.І. Мацько, В. Тесля);
- компаративний аналіз фонетичних характеристик різних мов шляхом порівняння дуальних опозицій «твердість-м'якість», «дзвінкість-глухість», «зімкненість-щільність» та дослідження чергування голосних і приголосних, ритміки мов, милозвучності української мови (П.С. Вовк, Ю.Л. Мосенкіс, Н.І. Тоцька, Ю.В. Шевельов).

Приведений історіографічний огляд досліджень з психофоносемантики етносів в сучасній Україні свідчить, що даною проблематикою в основному цікавляться фахівці філологічної та математичної галузей. Їх дослідження містять значний масив напрацювань для аналізу етнопсихологів та являють собою основу подальших теоретичних та прикладних досліджень в рамках сучасної етнопсихолінгвістики.

Література

1. Вовк П.С. Типологічне зіставлення української, російської, польської мов [Електронний ресурс] / П.С. Вовк // Українське мовознавство. – 2004. – Вип. 29-30. – Режим доступу: <http://www.mova.info/Page3.aspx?11=124>
2. Гаценко І.О. Типологічні особливості звуконаслідувальних слів (на матеріалі української, російської та англійської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / І.О. Гаценко. – К., 2003. — 19 с.
3. Іванишин В., Радевич-Вінницький Я. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Вінницький. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
4. Ковальчук В. Типи інтенсифікації фонетичного значення в колісковій пісні [Електронний ресурс] / В. Ковальчук. – Режим доступу: <http://www.mova.info/Page3.aspx?11=124>
5. Левицький В.В. Символічні значення українських голосних і приголосних / В.В. Левицький // Мовознавство. – 1973. – № 2. – С. 36-49.
6. Мацько Л.І. Вигуки іншомовного походження / Л.І. Мацько // Культура слова: 3б. статей. – К. : Наукова думка, 1984. – Вип.27. – С.39-43.
7. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в укр. мові / Л.І. Мацько. – К. : КДПІ, 1981. – 129 с.
8. Мацько Л.І. Стилістичні функції звуконаслідувальних слів / Л.І. Мацько // Культура слова: 3б. статей. – К. : Наукова думка, 1982. – Вип. 22.-С.35-39.
9. Мельник І. Фонетична структура українських ономапей як джерело вивчення національно-мовної специфіки [Електронний ресурс] / І. Мельник. – Режим доступу: <http://www.mova.info/Page3.aspx?11=124>
10. Микитин-Дружинець М.Л. Психофоносемантика жіночого іменника / М.Л. Микитин-Дружинець // Записки з ономастики: 3б. наук. праць. – Вип. 11. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 3-8.
11. Мосенкіс Ю.Л. Феномен милозвучності як матеріал спецкурсу «Живомовні джерела

української мови» [Електронний ресурс] / Ю.Л. Мосенкіс. – Режим доступу: <http://www.mova.info/Page3.aspx?11=124>

12. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 1997. – 360 с.
13. Сербенська О. Роль аудіовізуальних засобів у творенні звукового образу Держави / О. Сербенська // Українська мова і держава. — К. : Бібліотека українця, 2001. — С. 75-79.
14. Тесля В. Семні характеристики вигуків німецької мови / В. Тесля // Наукові записки Київського національного лінгвістичного університету. –Серія: філологічні науки. – Вип. 81(4). – С. 327-333.
15. Тоцька Н.І. Засоби милозвучності української мови / Н.І. Тоцька // Українське мовознавство. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2000. – Вип. 22. – С. 3-9.
16. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських мов: етнологічні та граматичні параметри / О. Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 323 с.
17. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов ; [пер. з англ. С. Вакуленко та А. Даниленко]. – Харків : Акта, 2002. – 1054, XII с., 4 мапи.
18. Шрестха С.М. Кількісні оцінки фоносемантичних характеристик текстів природної мови та їх використання в системах штучного інтелекту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 05.13.23 «Системи та засоби штучного інтелекту / С.М. Шрестха. – Харків, 2005. – 20 с.